

ÎN TRE SPIRIT DE CRUCIADĂ ȘI VIZIUNE GEOPOLITICĂ: ȚARA ROMÂNEASCĂ, MOLDOVA ȘI TRANSILVANIA ÎN SCRIERILE LUI MINUCCIO MINUCCI

M. Marcella FERRACCIOLI,
Gianfranco GIRAUDO*

BETWEEN CRUSADING SPIRIT AND GEOPOLITICAL VISION: WALLACHIA, MOLDAVIA AND TRANSYLVANIA IN THE CORRESPONDENCE OF MINUCCIO MINUCCI

Abstract

Diplomat, Bishop and humanist, born in 1551 in Seravalle del Friuli, Minuccio Minucci has completed university studies in law at Padua, after which he put himself at the service of Count Bartolomeo di Porcia, apostolic nuncio in Germany. On the death of his superior, he offered its services to the Cardinal of Trento, Ludovico Madruzzo. Between 1584 and 1586 he was adviser to the Duke of Bavaria, then became its representative to the Holy See. In Vatican served as secretary of popes Innocent IX and Clement VIII. During his stay in Germany and then in Rome, Minucci has acquired multiple knowledges about the situation of the Eastern European countries, playing an important role in attracting Wallachia, Moldavia and Transylvania on the alliance against Ottomans.

Minucci left us an impressive literary heredity, by quantity and diversity of themes, his work manuscript called Minucciana comprising 40 volumes in quarto is dated to the early seventeenth century. As chief representative of Catholicism, Minucci took action against „heretics” and especially Giorgio Blandrata which he dedicated a pamphlet. In it is related the death of Blandrata, a controversial character chief from the period of Reform, mainly due to his religious options, alternating between Catholicism and Calvinism, which can hardly be considered sincere.

Keywords: Transylvania, Reform, Minuccio Minucci, Sigismund Báthory, Giorgio Blandrata, Francisc David.

„[...] Monseniorul Minutio, expert în gusturile și interesele principilor germani, prin urmare prețuit și iubit de toți, și laudat de Sfântul Scaun, care folosește în relațiile sale cu Germania un asemenea ministru [...]”¹.

* Università “Ca’ Foscari” din Venezia, giangir@unive.it.

¹ Pentru biografia lui Minuccio Minucci (Serravalle [azi Vittorio Veneto] 1551-München 1604) a se vedea: ILLYRICI/ SACRI/ TOMUS QUINTUS/ ECCLESIA ADERTINA/ CUM SUFFRAGANEIS/ ET ECCLESIA ZAGRABIENSIS/ AUCTORE/ DANIELE FARLATO/ PRESBITERO SOCIETATIS JESU/ VENETIIS MDCCLXXV/ APUD SEBASTIANUM COLETI, p. 144-154; MEMORIE/ INTORNO ALLA VITA/ DI MONSIGNOR/ MINUCCIO MINUCCI/ ARCIVESCOVO DI ZARA ECC/ DESCRITTE DAL CONTE/ FEDERICO ALTAN/ DE’ CONTI DI SALVAROLO/ IN VENEZIA MDCCLVII/ PRESSO GIO. BATTISTA PASQUALI/ CON LICENZA DE’ SUPERIORI; NOTIZIE/ DELLE VITE ED OPERE/ SCRITTE/ DA’ LETTERATI DEL FRIULI/ RACCOLTE DA/ GIAN-GIUSEPPE LIRUTI/ TOMO IV/ VENEZIA MDCCCXXX/ TIPOGRAFIA ALVISOPOLI, p. 435-440; *Atti pastorali di Minuccio Minucci, Arcivescovo di Zara (1596-1604)* (coord. A. Marani), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1970, p. IX-XXVIII; P. Schmidt, ‘*Riordinare il Collegio Germanico*’, *Eine unbekannte Denkschrift des Minuccio Minucci aus dem Jahr 1592*, în *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 60,

Astfel îi scria, la 26 noiembrie 1592, Ottavio Mirto Frangipani, nuntiu la Köln, cardinalului Cinzio Aldobrandini. În realitate, nu ar prea fi de lăudat Sfântul Scaun pentru maniera în care a știut „să gestioneze” mai bine, nu numai în ceea ce privește chestiunile germane, talentele lui Minuccio Minucci², un om care cu mult zel, luciditate și loialitate a interpretat spiritul și a soluționat câteva momente delicate ale Contrareforme. Dacă nouă astăzi – în special acum, când suntem amenințați de fundamentalisme opuse – ni se pare unul dintre cele mai întunecate momente din istoria catolicismului, între diferitele maniere de interpretare ale acestuia, cea aleasă de Minucci ni se pare cea mai puțin acuzatoare și, poate, cea mai de apreciat. Dacă el era intransigent cu sine, cu rudele apropiate și cu membrii clerului, era în schimb disponibil să asculte oamenii simpli și dezrădăcinați, și să-i ajute să-și „regăsească” ceea ce pentru el era singura credință salvatoare. Dacă zelul său de catolic ni se pare că frizează fanatismul, lucrarea sa apostolică a fost întotdeauna inspirată din principiul că aceasta trebuie continuată prin cuvânt și prin puterea exemplului, niciodată prin constrângere și violență, ci mai degrabă cu ajutor material³.

Descendent al unei bogate și vechi familii nobiliare, cât și titular a numeroase beneficii ecleziastice, Minucci a trăit întotdeauna, dacă nu în sărăcie, oricum fără ostentație și cu minimul de resurse care i se cuveneau de la naștere; prin testament donează familiei o mică parte din bunuri, cea mai mare parte fiind destinată operelor de binefacere⁴. Când obosit și bolnav fiind, părăsește Zara pentru pământul ancestral, refuză să se stabilească în palatul pe care el însuși l-a comandat în piața din Serravalle și se retrage pe un deal abrupt, la schitul Sf. Augusta, față de care nutrea o venerație profundă. Pe de altă parte, există motive de a crede că Minucci a suferit foarte mult deoarece a trebuit să se împartă între loialitatea față de Republică, al cărui supus era de la naștere⁵, și fidelitatea, niciodată pusă în discuție, față de biserică. Invidia unor personaje mediocre, precum nepotul cardinal Cinzio Aldobrandini și alții, i-au pus obstacole în carieră, astfel că pălăria de cardinal, de mai multe ori promisă, nu i-a fost acordată, sub pretextul, alimentat de un curent de suspiciune împotriva personalităților marcante, că ar fi prea legat de rebela Venetie, cuib al necredincioșilor.

Diplomat, episcop și umanist, Minucci ocupă un loc de seamă în istoria secolului al XVI-lea. S-a născut la 17 ianuarie 1551, la Serravalle del Friuli, studiind în regiunea natală până la vârsta de șaisprezece ani, când s-a mutat în Dalmația cu unchiul său Andrea, care în anul 1567 fusese numit arhiepiscop de Zara⁶. Și-a desăvârșit studiile universitare în drept la Padova, după care s-a pus în slujba contelui Bartolomeo di Porcia, nuntiu apostolic în Germania. La școala valorosului diplomat, Minucci a dobândit o mare experiență, din

1980, p. 374-394; V. Ruzza, *Minuccio Minucci di Serravalle e la sua famiglia*, în *I Minucci, Arcivescovi, letterati e Cavalieri di Malta*, Vittorio Veneto, De Bastiani, 2000, p. 25-59; A. Baldini, *Primi attacchi romani alla République di Bodin: gli scritti di Minuccio Minucci e di Filippo Sega*, în *Il Pensiero Politico*, 34, 2001, p. 3-40. Referințe despre el se găsesc în: ITALIA SACRA/ SIVE/ DE EPISCOPIS ITALIÆ/ SET INSULAM ADJACENTIUM/ TOMUS QUINTUS/ AUCTORE/ FERDINANDO UGHELLO/.../EDITIO SECUNDA, AUCTA & EMENDATA/.../ VENETIIS/ APUD SEBASTIANUM COLETI/ MDCCXX, 1498; BIOGRAFIA/ UNIVERSALE/ ANTICA E MODERNA/.../ OPERA AFFATTO NUOVA/ COMPILATA IN FRANCIA DA UNA SOCIETÀ DI DOTTI/ ED ORA PER LA PRIMA VOLTA/ RECATA IN ITALIANO CON AGGIUNTE E CORREZIONI/ VOLUME XXXVIII/ VENEZIA/ PRESSO GIO. BATTISTA MISSIAGLIA/ MDCCCXXVII, p. 88; S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, Rod. Lechner Libraio, 1856, p. 213-214; *Nouvelle Biographie Générale*, vol. XXXV, Paris, Firmin Didot, 1861, p. 604; P. Donazzolo, *I viaggiatori veneti minori*, Roma, Società Geografica Italiana, 1927, p. 168-169.

² Opera manuscrisă a lui Minuccio Minucci este în prezent deținută de *Institutul Istoric Germanic* din Roma, de *Biblioteca del Civico Museo Correr* din Veneția și de Arhiva Secretă Vaticană; fondul cel mai reprezentativ este cel conservat la Institutul german din Roma, așa-numita *Minucciana* (MM), care cuprinde 40 de volume în *quarto*, legate în pergament și datate la începutul secolului al XVII-lea. Testul propus aici se găsește în ms. VIII, c. 173-173^v.

³ *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, p. XVII.

⁴ V. Ruzza, *op. cit.*, p. 53: „Să știe [rudele lui] măcar aceasta, că eu atribui prosperitatea casei noastre religiei în care am fost educați de tatăl meu și milosteniei pe care a continuat să o facă săracilor în Hristos, acestea sunt lucrurile care au îmbogățit casa”.

⁵ În testamentul său dispune ca pe mormânt să-i să fie pusă „o simplă piatră cu epitaf în limba italiană = Minuccio arhiepiscop de Zara iubitor de țară se recomandă rugăciunilor credincioșilor creștini [...]”, Cfr. V. Ruzza, *op. cit.*, p. 51.

⁶ *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, p. IX.

luna mai 1574 redactând în totalitate rapoartele nunțiatului. La moartea superiorului său, și-a oferit serviciile cardinalului de Trento, Ludovico Madruzzo, în orașul de reședință al acestuia aprofundându-și cunoștințele referitoare la Germania. Între anii 1584 și 1586 a fost consilier al ducelui de Bavaria, devenind apoi reprezentant al Bavariei pe lângă Sf. Scaun⁷. A fost secretar al papilor Inocențiu al IX-lea și Clement al VIII-lea, ultimul numindu-l în 1596 arhiepiscop de Zara. Serenissima l-a însărcinat să negocieze pacea cu uscocii, ale căror acțiuni amenințau acordul dintre Venetia și Imperiul Romano-German⁸. A jucat un rol foarte important în atragerea în alianța antiotomană a principilor Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești⁹. În timpul șederii în Germania și apoi la Roma, Minucci a dobândit multiple cunoștințe referitoare la situația țărilor din estul continentului.

După ce a fost secretar pe lângă diverși nunți în Germania (fiind de fapt, cu discreție, eminența cenușie), ajunge la Roma, la Secretariatul de Stat și, în loc să primească pălăria de cardinal¹⁰ – care ar fi fost consecința cea mai evidentă – îi este oferită – *promoveatur ut amoveatur* – catedra arhiepiscopală din Zara¹¹, oraș refractar prin tradiție acceptării dominației Serenissimei, cât și, ceea ce a fost și mai umilitor pentru el, o dioceză periferică față de Venetia și Italia, și printre cele mai puțin dorite din cauza condițiilor de viață pe care le oferea, chiar dacă în lamentările lui întrevădem un *clîșeu* literar (reluat, de altfel, de mulți prelați și funcționari venețieni care au locuit acolo, timp de încă două secole) și o anumită mândrie de castă¹². Dar, dacă dezamăgirea este evidentă, el nu pronunță nici măcar un cuvânt de protest, dimpotrivă, se forțează să-și desfășoare activitatea în cel mai ireproșabil mod: respectă cu rigoare canonul tridentin – nepus încă în practică de mulți dintre colegii săi – care îl obligă pe episcop să aibă reședința în dieceza proprie și să efectueze cel puțin o dată pe an vizita pastorală; renunță, în schimb, la vizita *ad limina*, preferând să trimită la Roma un raport detaliat despre situația diecezei, de la un colaborator. Încearcă să organizeze, cu toată sărăcia mijloacelor și a indiferenței clerului local și a credincioșilor, activități de cateheză și milostenie, demonstrând o excesivă satisfacție – așa ni se pare – când reușește să convertească la „adevărata credință” vreun *turc*¹³.

Minuccio ne-a lăsat o moștenire literară impresionantă, atât din punct de vedere cantitativ, cât și al diversității temelor abordate, chiar dacă nu s-a putut bucura în timpul vieții de tipărirea operelor sale. A văzut doar *Divae Augustae Virginis, et martyris vita* (1582)¹⁴, în timp ce tratatul său despre uscoci a fost publicat la puțin timp după moartea sa, lângă numele său regăsindu-se și cel al lui Paolo Sarpi, care l-a continuat și pregătit pentru tipar. Opera a fost reeditată de mai multe ori în decursul secolelor XVII-XIX¹⁵. Frecvent

⁷ *Ibidem*, p. X.

⁸ *Nouvelle biographie générale*, vol. XXXV, p. 604.

⁹ *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, p. XI.

¹⁰ Liruti, *op. cit.*, p. 437: „Deoarece acest papă [Inocențiu al IX-lea] a divizat Secretariatul statului în trei părți [...], a încredințat-o pe a treia, cea mai dificilă, și cea mai problematică, a Germaniei, prelatului nostru [...]; astfel că mare a fost speranța că aceasta s-a făcut pentru a-i recunoaște meritele cu pălăria de cardinal; dar aceste speranțe s-au evaporat la moartea lui Inocențiu, după aproximativ două luni de Pontificat”.

¹¹ *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, p. XI-XII.

¹² Farlati, *op. cit.*, vol. V, p. 144: „Țara este aspră, plină de inconveniente și periculoasă”.

¹³ *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, p. XIII-XVII.

¹⁴ A fost publicată în 1582 de către L. Surio în al optulea volum al culegerii *De probatis Sanctorum historiis*. În secolul al XVIII-lea este retipărită anonim, cu o dedicație a lui Andrea Minucci (episcop de Feltre, 1757, episcop de Rimini, 1777, arhiepiscop de Fermo, 1777-1803, Cfr. Eubel, vol. IV, p. 88): VITA/ DI/ SANTA AUGUSTA/ VERGINE E MARTIRE/ PROTETTRICE DI SERRAVALLE/.../ IN VENEZIA 1754 ED IN BELLUNO 1788/ PRESSO SIMONE TISSI. Într-o ediție ulterioară este indicat ca autor unchiul lui Minuccio, Andrea, care a fost episcop de Zara din 1567 până în 1572 (Cfr. Eubel, vol. III, p. 215): VITA/ DI/ SANTA AUGUSTA/ VERGINE E MARTIRE/ CONCITTADINA E PROTETTRICE DI SERRAVALLE/ COMPILATA/ DA/ MONSIGNOR ANDREA/ DEI CONTI MINUCCI SERRAVALLES/ ARCIVESCOVO E PRINCIPE DI FERMO/ SECONDA EDIZIONE/ CENEDA 1830/ DOMENICO CAGNANI TIP. EDIT.

¹⁵ Cea mai veche ediție cunoscută de către noi este cea conservată în Biblioteca Muzeului Correr: H 5406, 3 vol. legate împreună: HISTORIA/ DEGLI/ USCOCCHI/ SCRITTA/ DA MINVIO MINVCI/ ARCIVESCOVO DI ZARA/ CO' I PROGRESSI DI QUELLA GENTE/ SINO ALL'ANNO/ MDCII/ PRIMO [s. l., s. d.]; SVPLIMENTO/ DELL' HISTORIA/ DEGLI/ USCOCCHI/ DI/ MINVCCIO MINVCCI/ ARCIVESCOVO DI ZARA/ TERZO [s. l., s. d.]; AGGIONTA ALL' HISTORIA/ DEGLI/ USCOCCHI/ DI/ MINVCCIO MINVCCI/ CONTINUATA SINO ALL'ANNO/ MDCXIII [s. l., s. d.]. Alte ediții: HISTORIA/ DEGLI/ USCOCCHI/ SCRITTA DA/ MINVIO MINVCI/

citate sunt tratatul *De Tartaris*¹⁶, operă de compilație, și *Istoria delle Guerre tra' Tartari e Turchi*, precedată în anumite codice de o scrisoare de însoțire adresată lui Federico Contarini¹⁷, compusă pe baza unor surse de primă mână. Dacă în aceste tratate Minucci îi vede pe tătarii din Crimeea ca posibil aliați într-o dorită Ligă Sfântă împotriva otomanilor, în alte opere el reușește să îmbine spiritul de cruciadă – care, oricum, privilegiază vorbele și nu faptele – unei viziuni geopolitice realiste. Spre exemplificare, cităm ceea ce scria în 1593 suveranului pontif:

“A. V. B^{ne} [...] ne presează rău aceste probleme, chiar dacă sunt [...] multe altele, și atât de importante munci, căci e nevoie să ne împărțim gândurile în multe părți spre binele tuturor [...]”¹⁸,

și Patriahului de Aquileia:

“De îndată ce Domnul Nostru a auzit de aceste ultime incursiuni ale turcilor în statele Casei de Austria vecină cu Friuli, s-a gândit că pe drept furia lui Dumnezeu s-a servit de acest flagel pentru a pedepsi păcatele acelor popoare care s-au îndepărtat de la adevărata credință sau de la datorata pietate, din această cauză s-a stabilit să fie, pe cât posibil, ferecată rădăcina răului, și a decis să-mi trimită un nunțiu apostolic pentru a recunoaște nevoile țării [...]”¹⁹.

Grija *propaganda fides* se regăsește și în alte opere care este vorba de pământuri semi-mitice (*De Æthiopia, siue Abissinorum Imperio*²⁰) sau descoperite recent (*De Nouo Orbe*²¹), într-un spirit foarte îndepărtat de cel al *Conquistadores*. Ca o mărturie în plus a amplitudinii viziunii sale geopolitice cităm raportul său despre Spania, conservat în Biblioteca Nazionale Marciana din Veneția²², cel despre Moscova²³ și Tunisia²⁴.

Dar, mai ales, iluzia că unitatea credinței – regăsită mulțumită forței de convingere și evitând măsurile coercitive și îndeosebi folosirea violenței – poate fi garantul unei noi ordini mondiale își găsește cea mai ferventă expresie în *Discorso sopra il modo di restituire la Religione cattolica in Alemagna* (*Discurs asupra modalității de restituire a religiei catolice în Germania*)²⁵. El scrie și lucrări religioase, cum ar fi *Storia del Martirio della Legione*

ARCIVESCOVO DI ZARA/ CO' I PROGRESSI DI QUELLA GENTE/ SINO ALL'ANNO/ MDCII/ E CONTINUATA DAL P. M. PAOLO/ DELL'ORDINE DE' SERVI/.../ SINO ALL'ANNO MDCXVI/ IN VENEZIA/ APRESSO ROBERTO MEIETTI/ MDCLXXXIII; OPERE VARIE/ DEL MOLTO REVERENDO PADRE/ F. PAOLO SARPI/.../ DIVISE IN DUE TOMI/ TOMO SECONDO/ HELMSTAT/ PER JACOPO MULLERI/ MDCCXXXXX, p. 137-271; STORIA/ DEGLI/ USCOCCHI/ SCRITTA/ DA MINUCIO MINUCCI/ CONTINUATA/ DA FRA PAOLO SARPI/.../ MILANO/ PER NICOLÒ BETTONI E COMP./ MDCCCXXXI, 2 vol.

¹⁶ Publicată de A. Marani, *Annali del Liceo Statale Terenzio Mamiani* I, 1966, p. 172-209. Criteriile de analiză folosite de Marani par discutabile; Cfr. *Ibidem*, p. 190, nota 2: „Textul este extras din volumul nr. V, f. 274^v-307^v, din cele XL ale arhivei Minucci [...]. Există o altă versiune a aceluiași tratat la f. 1-38 din volumul VI, dar e mai puțin prețioasă decât cea urmărită, deoarece este mutilată în multe locuri, totuși, pe ici pe colo, s-a ținut cont și de aceasta”.

¹⁷ Am găsit patru exemplare ale operei în patru codice, două în Biblioteca Muzeului Correr la Venezia (Ms. Donà dalle Rose 474, fasc. 107, copie contemporană, semnătură autografă a lui Leonardo Donà; Cod. Cic. 2715, fasc. 39, copie din secolul al XVIII-lea) și două în Biblioteca Institutului Istoric Germanic din Roma (MM V, c. 274-307^v; MM VI, c. 1-39).

¹⁸ MM I, c. 376^v.

¹⁹ *Ibidem*, c. 387^v.

²⁰ Publicată de A. Marani, *Annali del Liceo Statale Terenzio Mamiani*, 3, 1968, p. 188-207.

²¹ Publicată de A. Marani, *Annali del Liceo Statale Terenzio Mamiani*, 2, 1967, p. 190-217; Cfr. și Idem, *L'agricoltura degli Incas in un manoscritto di Minuccio Minucci*, în *Rivista di Storia dell'Agricoltura*, 8, 1968, p. 64-67.

²² It. VI. 363 [=5754]: codice din 28 file numerotate, mm. 210x160: Raport Spania/ Discurs al Monseg/ Minucci Arhiepiscop/ de Zara; a c. 28: 1599, 18 Septembrie/ Di Giovanni Thiepolo/ a costat Lir. 7.

²³ MM XXVII, p. 192-272.

²⁴ *Ibidem*, VII, p. 330-354.

²⁵ Am găsit în Biblioteca Muzeului Correr două codice conținând acest text: Cod. Cic. 2475: 43-58 (semnătura autografă a lui Giovanni Tiepolo, datată decembrie 1599) și Cod. Cic. 304: fasc. 1.

Tebea, e delle undici mille Vergini (Istoria martiriului legiunii tebane și a celor unsprezece mii de fecioare) și deja citată *Diuae Augustae Virginis, et martyris vita*, cât și diferite tratate despre virtuțile creștine: nu ni se pare întâmplător că, între acestea, a ales *Umiliința și Prudența*²⁶.

Moștenirea manuscrisă a lui Minnucci – „un literat distinct”²⁷, conform definiției lui Liruti – se află în prezent dispersată între Institutul Istoric Germanic din Roma, Biblioteca Muzeului Correr din Veneția și Arhivele Secrete ale Vaticanului. Prima instituție deține fondul cel mai consistent, cuprinzând 40 de volume în 4°, legate în pergament și scrise de mai multe mâini, toate într-o elegantă grafie de început de secol XVII. Potrivit mărturiei lui J. Hansen, Institutul, prusac în cele vremuri, ar fi achiziționat („käuflich erworben”) în 1892 aproximativ 50 de volume, în timp ce „restul” arhivei Minucci se afla la Conegliano²⁸ în posesia familiei Gera, care, în urma căsătoriei, a dobândit toate proprietățile lui Minucci²⁹. Același Hansen a solicitat, fără succes, permisiunea de a viziona „restul”³⁰. Câteva documente răzlețe se găsesc la Muzeul Correr, în parte copii contemporane, scrise de personaje ilustre (Leonardo Donà – scrisoarea către Federico Contarini atașată la *Istoria delle Guerre tra' Tartari e Turchi*; Giovanni Tiepolo – *Discorso sopra il modo di restituire la Religione cattolica in Alemagna*), în parte din secolul al XVIII-lea, care dovedesc reluarea interesului pentru opera lui Minucci, chiar dacă ne temem că acesta ar fi servit mai degrabă la alimentarea unui fundamentalism catolic în Republica creștină laică a Veneției, care în acele vremuri se închisese în ea însăși și nu mai era capabilă să alimenteze proiecte inspirate din viziunea minucciană a unei lumi globale.

În afară de edițiile *Storia degli Uscocchi* și *Diuae Augustae Virginis, et martyris vita*, doar o mică parte din moștenirea literară a lui Minuccio a avut norocul să vadă lumina tiparului în epocă: în afara textelor deja citate editate de Marani, semnalăm că autorul acestor rânduri a pregătit ediția scrisorii adresate lui Federico Contarini și a micului tratat despre tătari anexat acesteia. Scrisorile sale, în mică parte publicate de Pastor, sunt într-o mai mare măsură prezente în *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, operă monumentală începută la sfârșitul secolului al XIX-lea și continuată în decursul celui următor.

În timpul lungilor sale șederi în Germania și la Roma, în calitate de legat al ducelui de Bavaria, iar mai apoi în cadrul Secretariatului de Stat – cu responsabilitatea unei secțiuni „a treia cea mai dificilă și mai problematică, a Germaniei”³¹ – Minucci a beneficiat de un observator privilegiat asupra Europei estice. În cursul anilor '90, unul dintre punctele fierbinți ale acesteia era reprezentat de Transilvania, deoarece aici se intersectau un dublu

²⁶ Liruti, *op. cit.*, p. 440.

²⁷ *Ibidem*, p. 39.

²⁸ *NBD*, vol. III/1 (vol. îngrijit de J. Hansen), A. Bath, Berlin, 1892, p. 742. Un catalog al lucrărilor, publicate și inedite, cunoscute la mijlocul secolului al XVIII-lea, este furnizat de către: Altan, *op. cit.*

Opere publicate:

I. Istoria uscocilor.

II. Viața Sfintei Augusta.

Opere inedite:

III. De Tartaris.

IV. Istoria războaielor dintre tătari și turci din anul 1595 până în 1599.

V. De Æthiopia, sive de Abyssinorum Imperio.

VI. De novo Orbe.

VII. Istoria martiriului legiunii tebane și a celor unsprezece mii de fecioare.

VIII. Tratat asupra umiliinței.

IX. Tratat împotriva defăimării.

X. Dialog I. asupra prudenței.

XI. Dialog II. asupra prudenței.

XII. Sinodul Diecezan.

XIII. Multe instrucțiuni, predici, scrieri.

XIV. Două mari volume de scrisori.

Pentru secolul următor, cfr. Liruti, *op. cit.*, p. 439.

²⁹ Cfr. A. Valente, *La Famiglia Gera Minucci di Conegliano dal 1300 ai nostri giorni*, Emiliana, Venezia, 1941, p. XIX.

³⁰ *NBD*, vol. III/2 (vol. îngrijit de J. Hansen), A. Bath, Berlin, 1894, p. 604.

³¹ Liruti, *op. cit.*, p. 437.

șir de motive, relevante din punct de vedere politic pentru Sfântul Scaun și în special legate între ele în viziunea lui Minucci: rivalitățile interne dintre nobili care se reflectă în opțiunile lui Sigismund Báthory – un Rege „Tentenna”³² (indecis) balcanic, care oscilează între orientarea filo-otomană și filo-imperială, cât și prezența și puternica influență a ereticilor³³ într-un moment istoric în care intoleranța este reciprocă între adepții Reformei și cei ai Contrareformei, iar Transilvania rămâne, încă pentru un timp, teren de refugiu³⁴. În 1589, în *Brevis Historia Societatis Jesu ex Transilvania*, Minucci consemna:

„Sepe quidem Transilvani tam dictis, quam factis ostenderunt quam inuiti Societatem ad se admisissent uiuente tamen Rege Stephano [...]. Verum post Regis mortem, sublato illo metu omnibus Comitibus contenderunt ministri Ariani, et Caluinani, quam nobiles ab eis incitati, ut Idolatria (sic enim illis cultum Xpi, e Sanctor et Sanctar. Imaginum appellari solet) eiusq. Administri Jesuite e regno pellerentur. Perfecissentq Fortasse illi [...] quod uoluerunt, nisi Guberna[tor] cum Consiliariis Principis totum hoc religionis negocium in aliud tempus nempe ad Generalia Comititia detulisset. Verebantu enim ne si quid tale statim consensisset, multum incomodaret rationibus Principis, qui tunc inter caeteros ad Regnum Poloniae ad electionem miserat, At ubi se viderunt ea spe directos, minus iam de retinenda Societate in Transilvania fuerunt soleciti [...]”³⁵.

În acea regiune alianțele se schimbau după cum bătea vântul, diferitele dorințe se confruntau sub forme noi pentru a se plia pe echilibrele interne ale fiecărei entități în parte, conflictul dintre creștinism și islam nu este întotdeauna clar delimitat, pentru că, din când în când, din fiecare din cele două tabere se caută un aliat în tabăra opusă: tătarii *Precopensi* împung acum *Moscovia* – nu încă Imperiul rus – în numele Porții, dar sunt dispuși să-și facă aliați pentru a se elibera chiar de Poartă; cazacii, supuși indisciplinați ai *Koruna Polska*, nutresc ambiții de expansiune spre Moldova și Țara Românească, concurente și egale celor ale stăpânului lor; Moldova oscilează între vasalitatea față de Imperiul Otoman și vechea orientare poloneză; Țara Românească, care nu beneficia de protecția maghiară, se teme de cazaci și de tătari, privește spre Transilvania și se oferă drept participant la Liga Sfântă alături de unii dintre cei care o amenință; toți ortodocșii de la graniță sunt în vizorul Curiei Romane într-un plan al unei regenerări religioase, care face cu ochiul către tendințele expansioniste ale *Rzecz Pospolita* și Imperiului³⁶. Nu este ușor să te orientezi în acest haos balcanic, iar Minucci pare să nu-și piardă luciditatea, notează fapte și sugerează alegeri tactice, chiar antagonice, care prefigurează un complex plan strategic de pacificare globală.

În februarie 1593, Minucci nota cum cazacii:

„se tem de vreo incursiune a turcilor, moldovenilor și tătarilor, dar întrucât acei oameni așteptau ordinul Porții, noi credem că Turcul nu va dori să-și facă atâtea dușmani deodată. S-a făcut aici tot ce s-a putut pentru a înlătura Mănăstirea Radomia, ca măcar să nu se aducă prejudicii serviciului divin și al regelui; au fost trimiși [...] toți cei care ar fi putut prin autoritatea pe care o aveau să pună în practică planurile noastre, vom vedea ce va urma. Am scris Serenității Voastre în precedentele scrisori despre motivul pentru care Domnul Nostru l-a trimis pe cardinalul Battori în Transilvania, ca el să înlătore orice umbră de suspiciune care ar fi putut să apară, deoarece persoana era dorită cu adevărat

³² Apelativ dat regelui Carol Albert datorită indeciziei sale de a adopta reforme.

³³ M. M. Ferraccioli, G. Giraudo, *Il Codice Cicogna 2738 del Museo Correr di Venezia*, în *Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, 1, 1999, p. 51-66.

³⁴ D. Caccamo, *Eretici italiani in Moldavia, Polonia e Transilvania*, Sansoni, Firenze, 1970; L. Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Böhlau, Köln-Vienna, 1976; M. Firpo, *Antitrinitari nell'Europa Orientale*, La Nuova Italia, Firenze, 1977.

³⁵ MM, VIII, c. 179.

³⁶ G. Giraudo, *Acculturazione, spirito missionario e Propaganda nell'Ucraina del Seicento*, în *L'Ucraina del XVII secolo tra Occidente ed Oriente d'Europa*, Kyiv-Venezia, 1996, p. 54-84; Idem, *Uniatii di Romania*, în *Italia e Romania. Due popoli e due storie a confronto (secc. XIV-XVIII)* (vol. îngrijit de S. Graciotti), Leo S. Olschki, Firenze, 1998, p. 263-289.

în Transilvania pentru lucruri care țin de binele public, așa cum Serenitatea Voastră va înțelege pe deplin”³⁷.

În 1592, Minucci transmitea legatului papal aflat în Transilvania: „Domnul Nostru a aflat cu bucurie că ați ajuns sănătos până în acel loc, care datorită apropierii poate fi considerat punctul final al călătoriei voastre, a aprobat motivul pentru care ați decis să intrați în Alba Iulia și demonstrațiile de supunere ale principelui Transilvaniei față de Sfântul Scaun și de onoare față de miniștrii săi [...], în plus ferma opinie că plecarea Domniei Voastre (după cum spune dânsul) nu ar putea fi inutilă, chiar dacă nu a ajuns la timp [...], și că slabă speranță se întrevade din afacerea încredințată în mod expres dumneavoastră. Se vor aștepta alte scrisori după întrevaderea cu principele și cu alți reprezentanți ai casei Battori, din care se va putea decide despre ceea ce va urma”³⁸.

Și asupra realităților din Moldova și Transilvania Minucci pare să aibă o viziune clară: „[...] și vă spun că în ceea ce privește zvonul răspândit de Transilvănean [Sigismund Báthory] că se gândește să renunțe la regat, nu găsim nici urmă de adevăr sau probabilitate, chiar dacă poate în timp ce era supus pericolelor unor rebeliuni interne ar fi nutrit un asemenea gând și s-ar fi pregătit pentru orice eventualitate o conducere din afară; ceea ce se înțelege din epistola scrisă de el cardinalului Battori, copia căreia mi-a fost trimisă de Serenitatea Voastră; dar nu există motiv pentru un asemenea plan după acele evenimente funeste, prin care s-a făcut dușman acelora care, după cum se vede, speră să-l ajute în exilul voluntar; dimpotrivă, se pare că prin prezenta revoltă aspiră la lucruri grandioase și speră să-și mărească statul, scriind de acolo că i s-a supus o parte a Țării Românești, iar bulgarii și sârbii s-au oferit să-l urmeze în acțiuni mărețe, în acest scop trimițându-și deja ambasadorii la curtea imperială pentru a încheia unirea deja stabilită. Este adevărat că după vestea despre neliniștile din Moldova, despre fuga lui Aaron scrie cu regret, și arată că se teme că asta ar de fapt urzeala marelui cancelar al Poloniei, spunând că din cauza unor acorduri reciproce nu-l poate abandona pe Moldovean, ci că trebuie să-l apere cu toate forțele [...]; câte intrigi se nasc dintr-o rădăcină; dacă cazacii după relele făcute din Moldova s-ar îndrepta, după cum se zvonea, spre Moncastro [Munkacs, Belgorod, Akkerman, Cetatea Albă], putea spera că nimeni nu-i va deranja deoarece nici Transilvăneanul nu se va putea îndepărta așa de tare de țara sa, iar Moldoveanului îi va fi de ajuns să-și reia în posesie statul, dacă va putea să o facă, căci unii care l-au abandonat cândva, cu greu vor vrea să-l recunoască încă o dată [...]”³⁹.

Prin urmare, sfatul său este:

„să se acomodeze la ceea ce va aduce timpul, care amenință vreo schimbare în cadrul Imperiului turc, iar principii vecini ar trebui să fie foarte atenți. Dar revenind la problemele din Moldova și la ceea ce se gândea la curtea imperială, noi am răspuns că nu avem nicio veste despre acestea; nici nu ne părea adevărat ca Domnia Voastră să doriți să pătrundeți în intimitățile acestor oameni, dar despre toate acestea se va expedia un curier (după cum dorea Majestatea sa Împăratul) cu scopul de a o avertiza pe Domnia Voastră să nu lăsați să se întâmple ceva rău Domnului în această problemă sau în dauna binelui public”⁴⁰.

Era o perioadă în care este foarte accentuată lupta dintre Reformă, consolidată din punct de vedere teritorial, și valul mare al Contrareforme, în care în cadrul bisericii catolice se întâmpină încă rezistență în aplicarea canoanelor tridentine, în timp ce se acutizează conflictele dintre reformații ortodocși și cei radicali. Prelat cu un zel pastoral neobișnuit pentru acele vremuri, mai intransigent cu sine decât cu ceilalți, diplomat desăvârșit, chiar dacă în umbra nunților și papilor, este îndreptățit a sugera

³⁷ MM I, c. 374.

³⁸ *Ibidem*, c. 295.

³⁹ *Ibidem*, II, c. 214^v-215^v.

⁴⁰ *Ibidem*, c. 216^v-217.

mai degrabă rezolvări pașnice ale disensiunilor decât confruntări frontale sau, mai rău, represiuni violente.

Pare în disonanță cu registrul său stilistic obișnuit violența scurtului *pamphlet*, a cărui transcriere o propunem. Acesta vorbește de moartea „non pretiosa, sed uilis, et infamis in aeternum” a lui Giorgio Biandrata⁴¹, figură de seamă.

Reiselustig îl numește Tögel⁴², dar nu toate peregrinările sale sunt rezultatul unei incontrolabile *Wanderlust*. Și un frate de-al său⁴³ călătorește mult, adesea în scop comercial, uneori pentru a evita, mulțumită și relațiilor pe care le avea cu autoritățile, persecuțiile din cauza adeziunii sale la Reformă. Adeziunea celor doi frați pare să se fi făcut în același timp, chiar dacă în cazul lui Giorgio multe lucruri rămân în ceață: diferitele sale credințe, acum catolică, apoi calvină, cu greu ar putea fi considerate sincere. În apărarea sa se poate cita ceea ce scrie Pioli referitor la Fausto Socino:

„[...] Fausto, obișnuit să se lase pe deplin ghidat în conduita sa de sfaturile și încurajările unchiului Lelio, lipsit pe neașteptate de acesta în momentul cel mai dificil al tinereții sale zbuciumate, a rămas ca un «vas pe o mare furtună»; și în aceste condiții de jenă, chemarea patriei și exemplul multor eretici care trăiau acolo pe ascuns – «nicodimiști»⁴⁴, după cum îi stigmatizase Calvin – au prevalat [...]. Se poate crede, că exemplul unchiului Lelio și a multor eretici italieni emigrați în străinătate, cu idei dintre cele mai avansate și independente, mereu suspectați și neliniștiți, care chiar în Elveția au putut trăi doar datorită constantelor compromisuri, neînțelegeri, pretexte, ascunderi, în fața ortodoxiei reformatorilor acum în vigoare, l-a făcut să considere iluzorie libertatea helvetică și zadarnic sacrificiul”⁴⁵.

Terminându-și de tânăr studiile în medicină la Montpellier și obținând confirmarea licenței la Universitățile din Pavia și Bologna, a început o strălucită carieră de medic într-o disciplină puțin practică și poate mai greu de practicat în acele vremuri, ginecologia. Pe de altă parte, exercitarea asiduă a profesiei medicale îi oferea căi de scăpare în momentele în care se simțea cel mai amenințat din cauza ideilor sale. Îl ajutau și un fin spirit diplomatic și calitățile unei personalități fascinante. Antal Verencz (Anton Verancsics) îi scrie în 1547 lui Gáspár Békés că Biandrata este:

„[...] om de mare distincție, devotat prieteniei [...], foarte apreciat la Venetia pentru doctrina și experiența sa, nume pronunțat în Italia nu numai cu onoare, ci și cu mândrie”⁴⁶.

⁴¹ Referitor la Giorgio Biandrata (sau, în latină, *Blandrata*, 1513-1588) a se vedea: M. Burian, *Dissertatio historico-critica de duplici ingressu in Transsilvaniam Georgii Blandratae*, [Csikomlyö], 1804; V. Malacarne, *Commentario delle Opere e delle Vicende di Giorgio Blandrata*, Padova, 1815; W. Heberle, *Aus dem Leben von G. Blandrata*, în *Tübinger Zeitschrift für Theologie*, 1840-1844, p. 116-185; Domenico Cantimori, *Profilo di Giorgio Biandrata saluzzese*, în *Archivio Storico Bibliografico Subalpino*, XXXVIII, 1936, p. 352-402; Á. Raffy, *Il medico italiano Giorgio Biandrata e la sanità pubblica nel '500 in Transilvania*, în *Atti del Primo Congresso Europeo di Storia Ospitaliera* (Centro Italiano di Storia Ospitaliera), Reggio Emilia, 1962; A. Pirnát, *Per una nuova interpretazione dell'attività di Giorgio Biandrata*, în *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, vol. îngrijit de Tibor Klaniczay, Budapesta, 1975, p. 361-371; G. Carletto, G. Lingua, *La Trinità e l'Anticristo, Giorgio Blandrata tra eresia e diplomazia*, Dronero, 2001; pentru alte informații a se vedea excelentul studiu al lui A. Rotondà, în *Dizionario Biografico degli Italiani* [în continuare: *DBI*], vol. X, p. 256-264. Între site-urile de pe internet semnalăm:

<http://www.eresie.it/id561.htm>

<http://www.1911encyclopedia.org/B/BLANDRATAGIORGIO.htm>

http://www.bbkl.de/blandrata_g.shtml

http://encyclopedia.jrank.org/de/BIB_BOC/BLANDRATA_oder_BIANDRATA_GIORGI.HTML

⁴² M. Tögel, *Eine unitarische Begebenheit aus dem 16. Jahrhundert*, pe site-ul *Unitarische Freie Religionsgemeinde* din Frankfurt pe Main: <http://unitarier.net/aktuell/2005/artikel16.htm>.

⁴³ Referitor la Alfonso Biandrata (?-ante 1590), primul născut al lui Bernardino, castelan din San Fronte, a se vedea *DBI*, X, p. 256.

⁴⁴ Evanghelia după Ioan, 3: 1-2; se narează despre un evreu pe nume Nicodim, care, neputând să se consulte cu Iisus când ar fi existat pericolul să fie văzut de alți evrei, mergea la el în timpul nopții.

⁴⁵ G. Pioli, *Fausto Socino. Vita-Opere-Fortuna*, Modena, 1952, p. 29.

⁴⁶ Citat din *DBI*, vol. X, p. 257.

Putem suspecta că un asemenea elogiu se datorează, cel puțin în parte, apartenenței la aceeași comunitate amenințată continuu: Gáspár Békés, antitrinitar, candidase, având susținerea lui Biandrata, la succesiunea lui Ioan Sigismund la tronul Ungariei și Transilvaniei, dar Dieta l-a preferat pe catolicul Ștefan (*István*) Báthory. Biandrata a beneficiat întotdeauna de sprijinul oamenilor puternici: în 1540 a fost chemat de Sigismund I (Zygmund Stary) ca medic personal al reginei Bona Sforza; în 1544 a plecat la Alba Iulia (*Gyulafehérvár, Bălgrad, Karlsburg*) la curtea Isabellei Jagellone, văduva lui Ioan Zápolya, și a fiului Ioan Sigismund (*Ján Zsigmund*)⁴⁷, oficial în calitate de medic, dar mai ales ca și consilier în delicatele probleme diplomatice. Între 1552 și 1566 a călătorit la Milano, Mestre, Viena și Pavia, iar în 1566 a mers la Geneva, nu se știe dacă pentru a scăpa de vreo amenințare sau din proprie voință. La Geneva a trăit liniștit pentru o bună perioadă de timp, ca medic stimat și simpatizant al calvinismului, dar a început apoi să pună întrebări deranjante despre dogma trinității. După mai multe peregrinări prin diferite orașe din cantoanele elvețiene, în 1558 se îndreaptă spre Polonia, unde a beneficiat de protecția regelui și a principelui Mykołaj Radziwiłł, în ciuda atacurilor tot mai violente din partea lui Calvin. În 1563 a fost trimis de Ioan Sigismund în Transilvania, unde este numit consilier privat al principelui; ca reprezentant al acestuia, ia parte la Sinodul de la Aiud (*Nagy Enyed*), convocat pentru a pune capăt controverselor dintre luterani și calviniști și a asigura pacea religioasă, dorită de Isabella:

„[...] credențialele regești îl recomandau ca un om cult, bine familiarizat cu Sfintele Scripturi, capabil să înlăture contrastele și să aducă pacea și armonia între confesiunile divizate”⁴⁸.

În Transilvania,

„[...] mai degrabă un fin diplomat decât un teolog [...], în ciuda intervenției și opoziției deschise și violente a lui Calvin, el [Biandrata] dobândește asemenea influență încât putea să-și exprime în mod liber, chiar dacă cu grijă, dubiile asupra concepțiilor ortodoxe ale Trinității”⁴⁹.

O evaluare pozitivă a capacităților lui Biandrata ca diplomat și mediator este oferită de muzicianul brescian Pietro Busto, activ la curtea lui Sigismund Báthory, care a condamnat pozițiile doctrinale ale medicului din Saluzzo:

„[...] după moartea regelui Ioan a luat acest principat Ștefan Batori, în timpul căruia locuia un doctor Blandrata italian, care prin elocința sa a reușit să-i convingă pe ascuns atât de bine pe unguri încât i-a atras la secta ariană și acum sunt puțini catolici, încă mai mulți sunt calvini anabaptiști *moniche*⁵⁰ și epicurei, care au stat un timp în liniște deoarece acest doctor a fost orator la polonezi și a obținut alegerea Principelui și Regelui Ștefan în locul regelui Henric al Franței [...]”⁵¹.

Anii scurtei domnii ai lui Ioan Sigismund sunt vârsta de aur a libertății religioase, cât și cei mai intensi ai activității lui Biandrata, care în sfârșit poate elabora și expune în public teoriile antitrinitarismului, pe care le îmbrățișase încă din perioada în care adresa întrebări inoportune și suspecte reformatilor italieni și chiar lui Calvin: „Anii care au urmat au fost vârsta de aur a Unitarianismului în Transilvania. La acesta aveau generali,

⁴⁷ Peregrinările lui Biandrata între Polonia și Transilvania erau oarecum legate de strânsele raporturi dinastice dintre cele două țări: sora lui Ioan Sigismund, Barbara (1495-1515), era prima soție a lui Sigismund I; tatăl său se căsătorise cu Isabella Jagellone; Ștefan Báthory, voievod al Transilvaniei, este ales pe tronul Poloniei.

⁴⁸ *DBI*, vol. X, p. 259.

⁴⁹ G. Pioli, *op. cit.*, p. 24.

⁵⁰ Mai degrabă *Manihești*, evident un termen necunoscut copistului, care se relevă a fi neglijent și incult.

⁵¹ Biblioteca del Civico Museo Correr, *Cod. Cic. 2378*, fasc. 4, c. 216; referitor la Pietro Busto a se vedea: M. M. Ferraccioli, G. Giraudo, *Il Codice Cicogna 2378 del Museo Correr di Venezia*, în *Annuario dell'Istituto Veneto di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, I, nr. 1, 1999, p. 51-65.

Fig. 1. Dávid Ferenc

magistrați, cei mai înalți funcționari și în special populația secuiască, a cărei reședință, Clujul, cu al său Institut Superior Unitarian⁵² fondat de rege, devine centrul unitarianismului [...]. În sfârșit, la Dieta din Târgu Mureș, la începutul anului 1571, regele, la sugestia lui David, a proclamat perfectă egalitate legală între cele patru confesiuni principale, catolică, luterană, reformată, unitariană, care, pe lângă că beneficiau de toleranța acordată tuturor religiilor, erau legal recunoscute și protejate de perfectă egalitate în drepturi. Toți suveranii Transilvaniei trebuiau, în ziua încoronării, să depună jurământ că vor respecta acea egalitate a celor patru religii recepte⁵³.

Încă de la Sinodul de la Aiud, Biandrata devenise prieten cu Francisc David⁵⁴, în acel moment Superintendent al bisericii calviniste, între ei născându-se o colaborare intensă. Pe cât era Biandrata de prudent, subtil și confuz în manifestarea propriilor opinii, pe atât David „[...] avea o minte deschisă și o conștiință dreaptă, un suflet cald, gata de orice sacrificiu pentru adevăr [...]”⁵⁵.

Odată cu urcarea pe tronul Transilvaniei a lui Báthory, Transilvania începe un proces în care sunt puse limite toleranței, iar pacea religioasă înregistrează primele slăbiciuni; timpul de aur al Dietei de la Turda apusese, devenind o amintire dureroasă pentru contemporani și generațiile viitoare: „era doctrina lui Lelio Socino [Sozzini] și a altor reformatori italieni care triumfa în această «Magna Charta» a libertății religioase în Transilvania; și aceasta în anii «masacrului din Noaptea Sfântului Bartolomeu» în Franța, ai represiunilor sângeroase ale calviștilor olandezi datorate Ducelui de Alba, ai persecuțiilor ereticilor din partea Inchiziției în Italia și în Spania, și a ortodocșilor protestanți sau schismatici în Elveția și Anglia”.

Báthory acceptase *oborto collo* să respecte libertatea religioasă, dar reușise să convingă confesiunile non-catolice să se obișnuiască cu interdicția de a aduce inovații. În timp ce Biandrata și-a asigurat spatele tratând cu prietenii influenți pe care îi avea încă în Polonia de la alegerea lui Báthory pe tronul acelei țări, David

„spirit progresiv, suflet arzător și indolent față de consecințele care puteau deriva din conduita sa coerentă, atât pentru el cât și pentru adepții săi, continua să tragă concluziile practice ale atitudinii sale doctrinale, făcând propagandă împotriva adorării lui Hristos; astfel, el amenința cu distrugerea toată munca lui Biandrata, furnizând și iezuiților o armă puternică de luptă împotriva «unitarianismului»”⁵⁶.

În 1578 s-a petrecut ruptura definitivă, în ciuda unei tentative de reconciliere între Biandrata și David din partea lui Fausto Sozzini, care dezvoltă propriile sale teze

⁵² Termenul nu apare în documente mai înainte de 1609, devine denumire oficială din 1639; cf. G. Pioli, *op. cit.*, p. 37, n. 1.

⁵³ *Ibidem*, p. 37.

⁵⁴ Referitor la Francisc David (Dávid Ferenc, 1510-1579) a se vedea: E. Jakab, *Dávid Ferenc emléke, Eliteltetése és halála háromszázados évfordulájára*, Budapesta, 1879; E. Kiss, *Dávid Ferenc, Születésének négyszázadok emlékünnepe*, Cluj, 1910; Gy. Tóth, *Dávid Ferenc, Az unitárius vallás megalapítójának emlékezete*, Budapesta, 1930; Idem, *Az Unitárius Egyház Alakotmányának jogtörténeti kifejlődése*, Cluj, 1933; B. Varga, *Dávid Ferenc és az unitárius vallás*, Budapesta, 1979; Idem, *What has Endured of His Life and Work?*, traducere din engleză de V. Szantho Harrington, Budapesta, 1981; R. Dán, *Matthias Vehe-Glirius és Dávid Ferenc*, Budapesta, 1981; J. Szász, *Dávid Ferenc*, Budapesta, 1982; M. Balázs, *Dávid Ferenc válaszol Fausto Sozzininak*, Budapesta, 1983; T. Török, *Unitáriusok, Vallomások, emlékezések*, Budapesta, 1992; M. Kedei, *Az Erdélyi Unitárius Egyház rövid története*, Cluj-Napoca, 2002. Informații se pot găsi pe următoarele site-uri:

<http://www.cograf.hu/erma/erma51/davidferenc.htm>

<http://www.unitarius.hu/misszio/dfdeva.htm>

<http://www.eresie.it/id503.htm>

<http://www.fortunecity.com/victorian/rodin/727/petrosani/13m.htm>

http://www.west.net/~antipas/books/brethren_in_christ/binc_insets/david_inset.html.

⁵⁵ G. Pioli, *op. cit.*, p. 35.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 206.

nonadorantiste. Nereușind să-l convingă pe David să renunțe la „inovațiile” periculoase, Biandrata l-a denunțat regentului Cristofor Báthory, catolic fervent, care l-a închis la Deva, unde la scurt timp va muri din cauza privațiunilor. Plângerea, care i-a cauzat pierderea prestigiului și încă și astăzi cântărește greu asupra lui, era, într-un fel, potrivit modului său de gândire – cinic și rațional în același timp –, un act necesar. Biandrata considera că pozițiile radicale ale lui David ar fi putut oferi pretextul, pe de o parte unor represii, de altfel de mai mult timp solicitate de ierarhia catolică, pe de alta, unei condamnări definitive, chiar și din partea reformată, a atitudinilor antitrinitare, potrivit opiniei reiterate de Calvin. Cu alte cuvinte: să fie sacrificată o persoană pentru păstrarea libertăților cu greu dobândite. Ceea ce s-a întâmplat cu Dávid nu i-a adus prejudicii numai lui Biandrata, ci și lui Fausto Socino, care, la distanță de câțiva ani, a simțit nevoia să-și justifice conduita:

„Deja în ianuarie 1586, într-o scrisoare adresată lui Matteo Radecki, F. S. deplângea faptul că nu reușise încă să publice rezultatele acelei controversă [...]. Când în iulie 1595 circumstanțele au permis publicarea unui rezumat al discuțiilor sale cu David, compus încă din 1579, adepții acestuia, care era deja defunct, răspândiseră acuzații și insinuări asupra atitudinii lui F.S., pe care el, într-o lungă *Epistola Dedicatoria* adresată «tuturor miniștrilor cuvântului lui Dumnezeu, care în Transilvania învață și propovăduiesc un singur Dumnezeu, tatăl Domnului Nostru Iisus Hristos», le combate, prezentând istoricul controversă și a implicației lui în cadrul acesteia [...]. Făcând apologia conduitei sale față de David, F. S. insistă în special pe faptul că el și-ar fi avertizat adversarul asupra pericolului la care se expune, mai ales după ce aceasta, în cadrul sinodului de la Turda, a luptat pentru triumful doctrinei sale opusă cultului lui Hristos [...]. Singurul act pe care îl recunoaște de a-l fi exercitat, în afara operei sale de convingere, pentru a împiedica activitatea periculoasă a lui David, fusese cel de a «aproba» ca Biandrata să intervină pe lângă principe pentru a-l suspenda pentru o scurtă perioadă de timp pe David din funcția de predicator, până când un sinod general – după cum fusese deja decis – ar fi pus capăt acestei controversă referitoare la invocarea lui Hristos”⁵⁷.

După moartea lui David, „[...] ultimii ani de viață ai lui Biandrata s-au scurs în izolare, privit cu neîncredere de adepții lui David, printre voci contradictorii despre ultimele sale orientări religioase”⁵⁸.

S-a prevalat de obscurele sale relații cu iezuiții, chemați în Transilvania de Cristofor Báthory, și de o reîntoarcere la catolicism – dezmințită de altfel de izvoarele iezuite – ceea ce l-a privat cu totul de simpatiile reformatilor, în timp ce catolicii au dus o campanie susținută de denigrare a sa. Potrivit unei alte păreri, susținută cu tărie doar de către Minucci, el ar fi dobândit o imensă avere, obținută chiar și prin mijloace violente.

Atribui aversarilor o conduită reprobabilă, vicii secrete și o moarte oribilă și rușinoasă este un mijloc polemic de vechi și dovedită eficacitate, a cărei intensitate este proporțională cu gravitatea presupusului pericol reprezentat de aceștia, mai ales în circumstanțe tulburi, cum sunt cele de la cumpăna secolului al XVI-lea. Tonul lui Minucci amintește *De mortibus persecutorum* a lui Lactanțiu⁵⁹, și acela un *pamflet* determinat de conjuncturi politice precise și tendințe de discreditare a adversarului prezent, a precursorilor și continuatorilor săi. Cât despre previziunile triste ale destinelor *haeresum disseminatores*, acestea s-au adeverit doar în parte: dacă e adevărat că par șterși din memoria noastră istorică câțiva din filonii cei mai radicali ai Reformei, este la fel de adevărat că aceștia oricum supraviețuiesc⁶⁰

⁵⁷ *Ibidem*, p. 207.

⁵⁸ *DBI*, vol. X, p. 262.

⁵⁹ Este vorba doar de a sublinia persistența unui stereotip, întrucât Minucci nu ar fi putut citi *De mortibus persecutorum*, al cărui singur codex a fost descoperit doar în 1678.

⁶⁰ Referitor la istoria și la stadiul actual al antitrinitarilor (unitarieni, arieni) a se vedea: S. Lubieniecki, *Historia Reformationis Polonicae, in qua tum reformationum, tum antitrinitariorum origo & progressus in Polonia & finitimis Provinciis narrantur*, Amsterdam, 1685 [traducere în engleză de G. H. Williams, Minneapolis, 1995]; R. Wallace, *Antitrinitarian Biography*, Londra, 1850, 3 vol.; F. Kanyaró, *Unitariusok Magyarországon, tekintettel az unitarizmus általános történetére*, Cluj, 1891; G. Fekete, *Az unitarius vallás szabadságának*

și că ne-au dat, tocmai prin marginalizarea lor și prin persecuțiile îndurate, dincolo de ideile promovate, o lecție prețioasă în cererea lor de libertate religioasă și egalitate a tuturor cultelor, cât și în apelul constant la folosirea rațiunii în detrimentul forței:

„The Reformation [...] inspired the most advanced legislature in Europe of this time as regards to freedom of conscience and equality of all religious denominations [...]. Though they [gli Antitrinitari] retained the Scriptures as something *supra rationem*, they analyzed it rationally and believed that nothing should be accepted *contra rationem*”⁶¹.

Neliniștilele, adesea întunecatele și întortocheatele căi ale antitrinitarilor ne fac să fim de acord cu Tögel, când scrie că acestea reprezintă:

„[...] ein Beleg dafür, wie bunt, spannend und manchmal auch unheimlich Religionsgeschichte sein kann”⁶².

Moartea în condiții mizere a ereticilor, cărora în mod tradițional le sunt atribuite instinctele de lăcomie și nestatornicie, este un clișeu literar foarte vechi, așa cum este inspirat, dintr-un la fel de răspândit clișeu, motivul regenerării spirituale a lui Sigismund Báthory, care reintră în sânul Bisericii Mame și, în același timp, trece din terenul Constantinopolului în cel al Vienei. Căderea în dizgrație și moartea lui Biandrata coincid, circumstanță fortuită dar nu lipsită de însemnătate, cu încheierea Conciliului de la Brest⁶³,

alkotmányos biztsitaai, Cluj, 1910; I. Borbély, *A magyar unitarizmus egyház hitelvei a XVI. században. Forrásstanulmany*, Cluj, 1914; J. McCaffrey, S. J., *History of the Catholic Church. From the Renaissance to the French Revolution*, vol. I, Dublin, 1915 (în special capitolul VIII: *Rationalism and its Effects*); F. C. Church, *The Italian Reformers, 1534-1564*, New York, 1932 [traducere italiană a lui D. Cantimori, Firenze, 1935]; *Per la storia degli eretici italiani del secolo 16. in Europa*, texte adunate de D. Cantimori și E. Feist, Roma, 1937; E. M. Wilbur, *History of Unitarianism*, vol. II, *In Transylvania, England and America*, Cambridge (Massachusetts), 1952; J. Horváth, *A reformáció jegyében. A Mohács utáni felszázad irodalomtörténete*, Budapest, 1953; D. Cantimori, *Erelici italiani del Cinquecento: ricerche storiche*, Firenze, 1959; G. H. Williams, *The Radical Reformation*, Philadelphia, 1962; A. Pirnát, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarer*, übersetzung von E. Roth, Budapest, 1961; D. Caccamo, *Eretici italiani in Moravia, Polonia e Transilvania*, Firenze, 1970; A. Pirnát, *Aristotélianusok és antitrinitáriusok*, Budapest, 1971; Idem, *L'Italia e gli antitrinitari transilvani*, în *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, vol. îngrijit de Vittore Branca, Firenze, 1973, p. 429-447; L. Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte der 17. Jahrhunderts*, Köln-Wien, 1976; M. Firpo, *Antitrinitari nell'Europa Orientale*, Firenze, 1977; *Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century*, vol. îngrijit de R. Dán, A. Pirnát, Budapest-Leiden, 1982; M. Balász, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Budapest, 1988; D. Cantimori, *Eretici italiani del Cinquecento e prospettive di storia ereticale italiana*, vol. îngrijit de A. Prosperi, Torino, 2002; B. Mester, *The Connections Between the Unitarian Thought and Early Modern Political Philosophy*, în „Journal for the Study of Religions and Ideologies”, nr. 3, 2002, p. 142-157; E. Rezi, *Szervét Mihály és az erdélyi Unitarizmus*, în „Keresztény Magvető”, CVIII, nr. 3-4, 2003, p. 167-175. Numeroase sunt și site-urile de pe Internet, îndeosebi maghiare, dar și germane, americane:

<http://www.hitvallas.hu/hitv.030424/hitvallas030424.htm>

<http://www.absolutyastronomy.com/reference/antitrinitarism> <http://www.medibit.hu/historiaadattarbody.html> <http://mek.oszk.hu/02200/htm1/01/311.html> <http://mek.ninu/03400/03407/htm1/109.html>

<http://www.ro/osveni/egyhzatot.htm>

<http://www.islamopass.com/bok/jesus/luku7.htm> http://www.cryingvoice.com/Christianity/Revesz_Elref2_mag.html

<http://www.uupcc.org/plantingseeds/html/janossermon/pdf>

<http://www.unitari.us.lap.hu>

<http://hiphi.ubbcluj.ro/JSRI> <http://mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexicon/eletrajz/html/ABCO3014/03119.htm>

⁶¹ M. Hillar, *From the Polish Socinians to the American Constitution*, în *A Journal from the Radical Reformation. A Testimony to Biblical Unitarianism*, IV, nr. 3, 1994, p. 22. Din partea catolicismului continuă, chiar dacă cu mijloace mai sofisticate, defăimarea sistematică a antitrinitarismului (sau *Socinianism*, după cum a mai fost numit) prin critică aproape în batjocură a aparatului său conceptual (a se vedea de exemplu *Dictionaire de Théologie Catholique*, vol. XIV/2, Paris, 1941, col. 2330: „Ce qui frappe dans la doctrine socinienne, c'est le manque de logique. Elle est à la fois un fidéisme et un rationalisme inconséquent et timide”; col. 2334: „[...] doctrine étrange, à la fois suprarationaliste et rationaliste [...]”. Le socinianisme apparaît ainsi comme une sorte de compromis bâtarde entre l'humanisme italien plus ou moins incrédule, le protestantisme antiromain et le nominalisme rationaliste, un amalgame de tendances éparses et contradictoires [...]”) sau sublinierea că libertatea generează eroare (a se vedea *Enciclopedia Cattolica*, I, C. d. V., Ente per l'Enciclopedia Cattolica, 1941, col. 1506: „Renașterea antitrinitarismului în sec. al XVI-lea, în afara ponderii pe care o putea avea doctrina nominalistă, se datorează doctrinei «liberului arbitru». Este sigur că Luther, Calvin și anglicanii au rămas fideli dogmei Sfintei Treimi și chiar i-au persecutat pe antitrinitari, dar odată dezbătut principiul, era firesc ca o consecință să fie și antitrinitarismul”).

⁶² M. Tögel, *Eine unitarische Begebenheit*.

⁶³ Referitor la Uniunea de la Brest, premise și consecințe, a se vedea: O. Halecki, *From Florence to Brest*,

prin care era legiferată unirea cu Roma a șase dieceze de la sud-vest de Rus'. În acest sens, în iulie 1595 Minucci relatează că

„[...] Moscoviții doresc să între în Ligă sau să facă un lucru bun, așteptăm să auzim ceea ce va transmite ambasadorul imperial care se află [...] la Smolensk, întrucât vom mai afla [...] ceea ce s-a stabilit referitor la noul congres al ambasadorilor principilor, dar mă tem că nu se va lua altă decizie decât *barbara vanitate* de a se face arbitru al lucrurilor mărețe, de care nici măcar nu au capacitatea necesară pentru tot ceea ce s-ar putea întâmpla, ar fi bine ca Domnia Voastră să vă opriți o bucată de timp în aceste părți ale Lituaniei și Poloniei unde nu veți pregeta să acționați în serviciul lui Dumnezeu, căci Episcopul de San Severo⁶⁴ va trimite aviz asupra a ceea ce încearcă anumiți episcopi din Lituania și Rusia de a se uni cu Sfântul Scaun și puteți ajuta operatul cu inteligența voastră și asupra acestora să vă scrieți și părerea Episcopului de Cervia în Transilvania, căci se pare că Moldovenii și Valahii ar avea același gând [...]”⁶⁵.

Ideea că unirea ar putea să se răspândească în arealul balcano-danubian este prezentă încă de la debutul său, dar primul mitropolit al Kievului, Iosif Ruc'kyj, și succesorii săi sunt doar executanții unui plan măreț care îi depășește⁶⁶; Minucci, un „Mare Strateg”, a fost unul dintre cei care au contribuit la acest plan și cel care a încercat să-l transpună, într-un mod realist, în politică.

MM VIII⁶⁷

c. 173: „Mors Georgij Blandratae haeresiarchae Ariani, in Transyluania.

Georgius Blandrata Italus, cūm ueniens ex Subalpinis (erat enim natus Salucijs) Medicinae studijs operam dedisset, ad haereticos profectus, ex Lutherana in Calvinianam⁶⁸, ex hac in Arianam haeresim decidit. Ac cūm deniq. sese in Transyluaniam recepisset, auctor fuit, ut pleriq. Proceres, Princepsq. ipse, qui tum uiuebat, Ioannes, Sepusij filius⁶⁹, Arianismum admitterent, eaq. in Prouincia curarent propagari. Cūm uerò Franciscum Daudis, e Lutherano Calvinianum, deinde mox Arianum fecisset (qui quidem Franciscus Daudis, Christophoro Bathoreo et Catholico Transilvaniae Principe, in custodiam traditus, miserrimè in Arce Deua ad Marisium fluuium mortuus est) post mortem illius omnia scelera cumulans, et ex angusta paupertate rusticorum, et aliorum, per faenus magnam undiq. pecuniam corradens, dicere festinà inter amicos solitus, nihil sibi uitam aliam curae esse, dum in praesentj frueretur.

Vitijis porrò nefandissimis in extrema quoq. senectute addictus, cum quadraginta Tallerorum milia male parta, ad suos consanguineos, qui Geneuæ et alibj essent, transmisisset,

1439-1596, PIOS, Roma, 1958; I. Patrylo, *Dzherela i bibliohrafija istorii Ukraïns'koï Cerkvy, II. Berestens'ka Unija ta ii doba*, în *Analecta OSBM*, 2, 1974, p. 325-546; A. Jobert, *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la Chrétienté*, Institut d'Etudes Slaves, Paris, 1974; D. Blazhejovs'kyj, *Berestens'ka Unija ta Ukraïns'ka istorychna dolja j nedolja*, L'viv, 1995; B. A. gudziak [hudzjak], *Crisis and Reform: The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Harvard University Press, Cambridge MA, 1998.

⁶⁴ Germanico Malaspina, episcop de San Severo, nunțiu în Polonia.

⁶⁵ MM II, c. 255-255^v.

⁶⁶ G. Giraud, *Uniatii di Romania*, p. 274-276.

⁶⁷ Institutul Istoric Germanic din Roma, fondul *Minucciana*, ms. MM VIII, în 4°.

⁶⁸ Este imposibil de indicat data precisă la care Biandrata a aderat la calvinism, pe de altă parte, tot în manieră nicodimistă, nu există mărturii despre militarea sa, în mod deschis sau ascuns, în rândurile luteranilor; este bine cunoscută viceversa, apărarea înflăcărată a tezelor antitrinitare la Sinodul de la Turda din 1566 împotriva teologului luteran Peter Melior Juhász.

⁶⁹ Ioan Sigismund (Ján Zsigmund, 1539-1571), fiu și succesor al lui Ioan (Ján) Zápolya (1487-1540); este numit *Sepusius*, deoarece s-a născut la Szepesvár. Cu numele de *Sepusiu*, Ioan Zápolya este citat în Cronica lui Jan z Vodzan: „Vix abij, cum Sepusius sibi regna Ioannes / Hunna petens, illuc meq. meosq. Vocat”, cf. TVRCICO= / RVM TYRANNORVM / QVI INDE USQVE AB/ Otomanno rebus Turcicis / prwfuert / DESCRIPTIO A / M. IOHANNE CAMPANO & /.../ PRAGÆ: Typis OTTHMARIANIS. / Anno Domini, 1597, p. 39. Referitor la Jan z Vodzan (*Johannes Campanus*, 1572-1622) a se vedea B. J. Dlabáč, *Biographie des [...] M. Johannaes Campanus*, Praha, 1819; O. Odložilik, *Mistr Jan Campanus*, Praha, 1938; Z. Winter, *Magister Campanus*, Stuttgart, 2002.

Georgio sui nominis, et fratris filio, ad se ex Italia euocato, reliquiam pecuniam, ad quina Hungarorum millia, ex testamento legauit. At Georgius uidens, auunculum nimio plus uiuere, q^{ue} uoluisset, Joannem Francum adolescentulum, qui auunculo inseruiebat perducere in suam sententiam tentat, se ut iuuat in sene interimendo. Cùm hic abnuisset, noctu, quo tempore adolescentulus ad exonerandum secesserat, Georgius auunculum sacco arena oppleto; in pectore primùm, mox in capite ferit; deinde constrictis uehementissime testiculis, animam exalare cogit. Sic infelix haeresiarcha spirans Atheismum expirauit, aeterna morte inuenta. Nepos autem ablata pecunia, aufugit. Erat tum Ill^{mus} Princeps Sigismundus Bathorus, qui nunc Träsyluaniam administrat, et est catholicus, Eniendinj⁷⁰ in Comitijis, cùm quae dicta sunt, Albae Juliae contigissent.

At Diuina bonitas tam Scelestum hominem deerat praemonere, ut

[c. 173^v] ad cor rediret. Quippe sepissime à Stephano Poloniae Rege literis uoceq. inuitatus, ut Catholicam fidem amplecteretur, deinde à doctissimis Theologis, quos Stephanus in Transyluaniam miserat, admonitus, dum susq. deq. omnia haberet, prae sitj pecuniae, et carnis peccatis, Veritatem fidei Christianae peruersissimis blasphemijs infuscans, et multa homicidia patrarj curans, uidit quoq. eosdem, qui sibi inseruiebant ad fenus exercendum, et caedes patrandas, fedissimam obire ante oculos suos mortem. Erat ipsi Dominicus domesticae rei procurator, ex Calabria muliere, et Graeco homine natus. Ea mulier dum ad mensam accumberet Blandratae, ubi primum in caena bolum sumpsit, animam exalauit. Dominicus dum exoneraturus aluum discedit, comitali correptus morbo, in stercoris massam decidens, ea in sepultura humatus et demersus est. Mortuo item Blandrata illico mille Hungarici aurei ab Gallo famulo ablatj sunt. Scelerata mox scripta in manus Catholicorum uenerunt. Syngraphae, quas apud se negabat esse, cum creditores fefelisset, et alios ob pecuniam interfici curassit, repertae sunt.

Mittj uerò antea curauerat ad Jtaliae Academies, adolescentes, qui Catholicam religionem simulantes, disciplinas eatenus addiscerent, quatenus excultj aliqua eruditione, et hinc auctoritatem adepti, uirus Arianum, et blasphemias aduersus Christum in religione illa prope Turcas potentiUs euomerent. Et adhuc in Jtaliae Academia uersatur Francisci Daudis filius, qui cum Judaeis uersatur⁷¹, ut ab ijs uenena hauriat aduersus Christianam religionem; uocaturq. ementito nomine in Jtalia Joannes Hertlirus; et alter Joannes Bechius.

Discant igitur, qui se Euangelicos fingunt, iudicium Dei timere. Sic enim et pleriq. alij haeresum disseminatores, pessimo fine Actus Tramliarum suarum concluserunt: Lutherus, qui noctu bene potus animam repente exhalauit: Caluinus, qui scatens uermibus mortuus est⁷²: Lismaninus⁷³, qui Montis regij⁷⁴ se in puteum deiecit: et alij, quorum mors non pretiosa, sed uilis, et infamis in aeternum erit.

⁷⁰ Nagy Enyed, Aiud.

⁷¹ Ideea că tezele anti-adorantiste ar fi fost iudaizante a fost deja exprimată de Fausto Socino în lunga sa controversă cu Dávid: „[...] timp de patru luni jumate – oaspete a lui David, dar pe cheltuiala lui Biandrata – a încercat prin discuții aproape zilnice, la care au luat parte diverși miniștri, să-l convingă pe David că, înlăturat cultul lui Hristos, diferența dintre creștinism și iudaism ar fi dispărut, iar puterea dată de Dumnezeu lui Hristos nu ar fi recunoscută, admițând totuși că adorarea lui Hristos nu era în mod expres reglementată – nici negată – de Scriptură”; cf. G. Pioli, *op. cit.*, p. 38-39.

⁷² Relatarea despre moartea lui Luther și Calvin este îmbogățită cu detalii macabre și fantasmagorice, evident cu scop defăimător: în realitate Luther s-a simțit rău noaptea, nu în mod necesar din cauză că ar fi fost beat; Calvin a murit din cauza unei hemoragii, provocate de o boală de care suferea de mult timp și pe care o suporta cu stoicism.

⁷³ Referitor la Francesco Lismanini (1504-1566), antitrinitarian, duhovnic al Reginei Poloniei Bona Sforza, cât și unul dintre protectorii lui Biandrata în timpul șederii sale în Polonia, a se vedea: Th. O. G. Wotschke, *Francesco Lismanino*, în *Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen*, XVIII, 1905, p. 213-332.

⁷⁴ Königsberg.